

Waldemar Dymarczyk*

O POLIFONICZNOŚCI BADANIA WYMIARÓW KARIERY. NATURALNA HISTORIA BADANIA

Wstęp

Niniejszy artykuł jest wynikiem refleksji autora na temat problemów i możliwych rozwiązań metodologicznych związanych z badaniem przestrzennego wymiaru kariery ludzi biznesu: menedżerów i przedsiębiorców. Refleksje te rodziły się w trakcie długiego, opartego na paradygmacie interpretatywnym (tu: perspektywie interakcjonistycznej¹), projektu o charakterze eksploracyjnym. Przedstawione poniżej tezy w pewnej części mają swe źródło w pierwotnych założeniach badawczych, jednak gros pomysłów i zaleceń odnośnie sposobów gromadzenia danych i metod analizy wypracowywanych było w trakcie pracy terenowej.

Pierwotne założenia badawcze

Przyjęcie perspektywy aktora oraz eksploracyjny charakter badań poświęconych przestrzennemu wymiarowi pracy i życia ludzi biznesu, skłaniały do skorzystania z zasobu technik i metod jakościowych. Główną techniką pozyskiwania danych badacz uczynił wywiad narracyjny (Hermanns 1987; Kaźmierska 1996; Rokuszewska-Pawełek 2002; Schütze 1983, 2012; Chase 2012; Rosenthal 2012). Na każdym bowiem etapie swojego życia aktor społeczny nie tylko egzystuje w określonych miejscach i określonej przestrzeni, lecz także żywi w stosunku do tych fenomenów postawy i uczucia oraz podejmuje wobec nich konkretne działania. Jest to sytuacja dynamiczna. Permanentne zmiany w obrębie środowiska aktora implikują zaś zmiany w postrzeganiu tego środo-

* **Waldemar Dymarczyk** – doktor socjologii, adiunkt w Katedrze Socjologii Organizacji i Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ „W potocznym znaczeniu, termin kariera kojarzony jest, niemal wyłącznie, z pracą zawodową, podczas gdy z perspektywy interakcjonistycznej można, na przykład, mówić o karierze gangstera, rodzica lub palacza marihuany (por. Becker 2009) [...] Oczywiście, w tych wszystkich przypadkach zwraca się uwagę na czynniki obiektywne (strukturalne), jednak to, co czyni koncepcję kariery szczególnie atrakcyjną dla socjologa, to właśnie podkreślenie jej subiektywnego wymiaru, bowiem z tego punktu widzenia „kariera jest poruszającą się perspektywą, w której osoba widzi swoje życie jako całość i interpretuje znaczenie jej różnych atrybutów, działań i rzeczy, które jej się przydarzają” (Hughes 1958, s. 63; cyt. za Konecki 1988, s. 227) (Dymarczyk 2012).

wiska i reagowania na nie. Jednocześnie nie jest on tylko „produktem” owych zmian, ale też ich „kreatorem”. Aktywnie wpływa on na kształt i charakter bliższego i dalszego otoczenia, w którym żyje. Temporalność przestrzeni i miejsc ludzkiej egzystencji jest faktem, który warto odnotować, ale też opisać i zrozumieć. Zatem już na wstępie autor badania podjął decyzję, by względnie nieskrępowane wypowiedzi aktora na temat własnej kariery z miejscem i przestrzenią „w tle” uczynić głównym źródłem danych. Należy podkreślić, że naturalna w przypadku wywiadu narracyjnego „nierównowaga” pomiędzy narratorem a słuchaczem ma tę podstawową zaletę, że pomaga unikać wymuszania danych (*forcing data*) przez tego drugiego (por. Glaser 1992). Ma to kapitalne znaczenie zwłaszcza w sytuacji, gdy przedmiot badań wymyka się prostej operacjonalizacji ze względu na swoją kontekstualność, wielowymiarowość i w znacznej mierze „uzależnienie” od subiektywnych nastawień aktora społecznego.

„Ostrożna” w podejściu do danych postawa badacza miała też dalsze implikacje metodologiczne. Obawa przed wymuszaniem danych skutkowałą określonym założeniem epistemologicznym. Mianowicie, przyjęciem „otwartego” nastawienia w stosunku do tego, czego dowiadywał się od swoich informatorów i co zobaczył w trakcie pracy terenowej. Ponieważ badacz nie mógł wiedzieć, jakie dane i opracowane na ich podstawie pojęcia będą miały istotne znaczenie, podjął decyzję o unikaniu pochopnej prekonceptualizacji (*preconceiving*) i przyjęciu mocnego założenia, że pojęcia użyte w analizie, generalizacje i wnioski muszą mieć wyraźne oparcie w pozyskanym w terenie materiale dowodowym (*evidence*) (Glaser, Strauss 1967, s. 23-28; por. Charmaz 2009a, s. 90-94).

Wyjściowe założenia odnośnie do rodzaju i sposobu pozyskiwania danych nie przesądzały jeszcze o wyborze konkretnej metodologii. Jednak to, że proces przewidziany był na kilka lat, sprzyjał stosowaniu ciągłej analizy porównawczej (*constant comparative method*) (Glaser, Strauss 1967, s. 101-115) oraz systematycznemu pobieraniu danych z terenu. Oba te fakty stanowiły zaś ważną przesłankę dla zastosowania metodologii teorii ugruntowanej (MTU) (Glaser, Strauss 1967; Glaser 1978, 1998; Strauss 1987; Strauss, Corbin 1990, 1998; Konecki 2000; Clarke 2005; Gorzko 2008, Charmaz 2009a, 2009b). Nie bez znaczenia były również dotychczasowe pozytywne doświadczenia badacza związane ze stosowaniem MTU w analizach przebiegu karier zawodowych (Dymarczyk 2008, 2011, 2013).

W dalszej części opisany został przebieg pracy w terenie oraz to, jak pierwotne założenia dotyczące sposobów pozyskiwania danych były modyfikowane i w jaki sposób i dlaczego repertuar technik ulegał rozszerzeniu.

Naturalna historia badania

Pomysł badania przestrzennych wymiarów pracy i życia ludzi biznesu sięga połowy dekady XXI wieku. Wówczas to autor niniejszego artykułu realizował projekt badaw-

czy poświęcony orientacjom temporalnym, postawom wobec czasu oraz temu, w jaki sposób owe orientacje i postawy znajdują swój wyraz w działaniach polskich menedżerów (Dymarczyk 2006, 2008, 2011, 2013). Zebrane i poddane analizie opowieści (wywiady narracyjne) liderów organizacyjnych wypełnione były treściami, które stanowiły swoistą kronikę czasów transformacji i pierwszych kilkunastu lat po „przełomie”; obumierania „przeżytków systemowych”, wyłaniania się nowych form organizacyjnych i ich instytucjonalizacji, przyspieszania procesów społecznych i gospodarczych itp. Z drugiej zaś strony, ukazywały aktorów poddanych presji codzienności – presji czasu i podejmujących wysiłki w celu wypracowania wielu „temporalnych” praktyk, które zapewniłyby poczucie bezpieczeństwa ontologicznego, a jednocześnie umożliwiały efektywne funkcjonowanie w świecie biznesu. Wiele zgromadzonych wówczas narracji było bogatymi w fakty i rozwiniętymi relacjami na temat przebiegu kariery menedżera. Ta „szczodrość narracyjna” miała ten walor, że pozwalała zrekonstruować „co”, „jak” i „kiedy” przydarzało się autorom narracji, ale również „w jakiej scenerii” określone zdarzenia miały miejsce. „Epicka” forma tych opowieści była pierwszym impulsem, który skłonił badacza do systematycznego skupienia uwagi na przestrzennym wymiarze pracy i życia ludzi biznesu. Konsekwencją dostrzeżenia „tła” zebranych narracji była konstatacja pewnej ułomności dotychczasowych peregrinacji „rodzimego świata ludzi biznesu”. Chodzi mianowicie o uporczywe marginalizowanie w badaniach (szczególnie monografiach) zagadnienia percypowania oraz działania w i wobec przestrzeni przez tych, którzy w znacznym stopniu przyczynili się do wykreowania nowego „krajobrazu” Polski – menedżerów i przedsiębiorców.

Wspomniane badania temporalnego aspektu karier menedżerskich opierały się na dość oczywistym założeniu. Autor przyjął wówczas, że z samej natury wywiadu narracyjnego, czyli w przybliżeniu linearnej opowieści o osobistych przeżyciach aktora, wynika taka korzyść, że kolejne etapy kariery (i refleksji na jej temat) będą względnie kompletną (choć widzianą z bieżącej perspektywy) historią, logicznym ciągiem faktów, dylematów, wyborów i refleksji. Tak w istocie było. W większości przypadków badacz uzyskał „pełnokrwiste”, uporządkowane, a zarazem spontaniczne narracje; opowieści o życiu i pracy. Wszelkie uzupełnienia i wyjaśnienia spowodowane dodatkowymi pytaniami prowadzącego wywiad zazwyczaj nie stwarzały rozmówcom większych kłopotów i można je śmiało określić jako suplement do właściwej narracji. Wydaje się, że jednym z kluczowych powodów względnie bezproblemowej realizacji fazy terenowej był sam przedmiot badania; temporalny wymiar egzystencji. Zauważmy bowiem, że czas – zdaniem licznych autorów (Bruner 1986, 1987; Hermans 2002; Meira, Ferreira 2008) – jest, używając pojęcia Heideggera, tą „ekstazą”, która w trybie przekazu narracyjnego odgrywa decydującą rolę. Jak w każdym opowiadaniu, poszczególne epizody są porządkowane według – zazwyczaj linearnego – kontinuum. Rzecz nie polega jednak jedynie na porządkowaniu zdarzeń. Dzięki dynamicznemu procesowi polegającemu na

przywoływaniu przeszłości, doświadczaniu stanu obecnego i antycypowaniu przyszłości opowieść stanowi logiczną całość, co w ostateczności pozwala aktorowi stwierdzić, że jest to „jego historia”, a więc względnie skutecznie rozwiązywać tożsamościowy dylemat: „kim jestem?”. Czas był więc przez nich traktowany nie tyle jako „zadany problem”, lecz jako naturalna oś, wokół której ogniskują się wydarzenia i towarzyszące tym wydarzeniom refleksje. Następująca po etapie spontanicznej narracji faza zadawania pytań (*additional inquiry*) (Hermanns 1987, s. 53-54) sprowadzała się do uzupełnienia luk w opowieści, wyjaśnienia niejasności lub uporządkowania chronologii wydarzeń. Nie była jednak w żadnym razie fazą dominującą.

Tak więc pozytywne doświadczenia pracy nad projektem dotyczącym temporalnego wymiaru karier menedżerskich, skłoniły autora badania do tego, by wywiad narracyjny stanowił podstawowe narzędzie pozyskiwania danych. Jednocześnie rozpoczynając swą pracę w terenie, badacz nie był świadomy, że tym razem etap zadawania pytań, będzie nie tylko znacznie bardziej rozbudowany, lecz w niektórych sytuacjach znacznie dominować nad „spontaniczną narracją”, przekształcając się *de facto* w wywiad swobodny. Konstatacja faktu, że „temporalnie zorientowana” narracja na temat kariery może zasadniczo różnić się od narracji „zorientowanej na przestrzeń” była pierwszym istotnym odkryciem badawczym. Na marginesie warto zauważyć, że współwystępowanie technik (por. triangulacja metodologiczna – Denzin 1978) lub nawet marginalizacja jednej na korzyść innej nie jest niczym nadzwyczajnym. Tym bardziej że w logikę metodologii ugruntowanej wpisane jest działanie polegające na nasyceniu (*theoretical saturation*) istotnych kategorii analitycznych w celu kompletnego opracowania ich własności. Stąd też zasadne jest nie tylko kierowanie uwagi badacza na różne grupy porównawcze, lecz również używanie takich technik i narzędzi, które zagwarantują uzyskanie bogatego zbioru danych służących właściwemu opracowaniu kategorii (i związków między nimi). Jednak tym, co zaskoczyło i zastanowiło badacza, nie były jednostkowe przypadki „zawieszania” narracji przez jego rozmówców. Sytuacja ta zaowocowała kilkoma wnioskami teoretycznymi i metodologicznymi. Po pierwsze, o czym już wspomniano, czas wydaje się „ekstazą”, która w naturalny sposób pełni organizującą i porządkującą funkcję w narracjach. Po wtóre, mając w pamięci takie wypowiedzi rozmówców jak: *...o przestrzeni, no to, jak to powiedzieć..., nie wiem, w tamtym czasie, eee... to znaczy w tamtej przestrzeni, no więc wtedy... lub no te miejsca, to były różne, po prostu; ściany, biurka, komputery i już*, skłaniały się, by postawić tezę, że badani dysponują często stosunkowo ograniczonym repertuarem pojęć, za pomocą których mogliby wyrazić swoje refleksje na temat przestrzennego wymiaru własnego „bycia w świecie”. (Przyczyny takiego stanu rzeczy są złożonej natury i wynikają zapewne ze struktury języka, kultury i określonego modelu wychowawczego i edukacyjnego.) Po trzecie, co jest konsekwencją uprzedniego, rolą badacza jest reagowanie, tak by ułatwiać badanemu

mówienie o swoim doświadczaniu przestrzeni i miejsca, zaś reakcja ta może przebiegać (i w niniejszym projekcie przebiegała) w trojaki sposób:

- a) na posłuszeniu się techniką wywiadu swobodnego, jako alternatywy lub znaczącego uzupełnienia wywiadu narracyjnego,
- b) zachęcaniu rozmówców do dokonywania w miarę szczegółowych opisów miejsc i przestrzeni, które były przez nich przywoływane w trakcie wywiadu narracyjnego i/lub swobodnego,
- c) zastosowaniu szerszego zestawu technik i narzędzi, w celu skierowania uwagi badanych na przestrzenny wymiar egzystencji, a także zapewnienia odpowiedniego „słownika”, za pomocą którego mogliby wyrażać swoje przemyślenia.

W ostatnim przypadku chodzi o wywiad z użyciem fotografii (*photo-elicitation interview*) (Collier 1957, 1967; Suchar 1997; Kosęła 1989; Harper 2002; Olechnicki 2003, s. 171-186; Konecki 2005) oraz technikę projekcyjną, polegającą na sporządzaniu przez uczestników badania rysunków będących egzemplifikacją wyobrażeń ich przestrzennego uniwersum – miejsc i obszarów, z którymi czują związek i w których realizują swoje aktywności (tzw. kognitywne/mentalne mapowanie przestrzeni – *cognitive/mental mapping*) (Lynch 1960; Downs, Stea 1977; Gould, White 1986; Libura 1988; Luczys 2009).

Wywiad z użyciem fotografii był *de facto* wariantem wywiadu swobodnego. Rozmowa na temat zdjęć zajmowała tylko część czasu spotkania i następowała po rekonesansie, w trakcie którego wykonywane były fotografie². Bywało też tak, że badany użyczał badaczowi wcześniej wykonane samodzielnie fotografie. W trakcie wywiadu informator był proszony o skomentowanie zdjęć. Badacz zadawał następujące pytania: Co przedstawia zdjęcie (opis)?

Jakie znaczenie dla rozmówcy/jego pracy mają artefakty lub zdarzenia utrwalone na fotografii?

Czy z danym obrazem związana jest jakaś historia/zdarzenie?

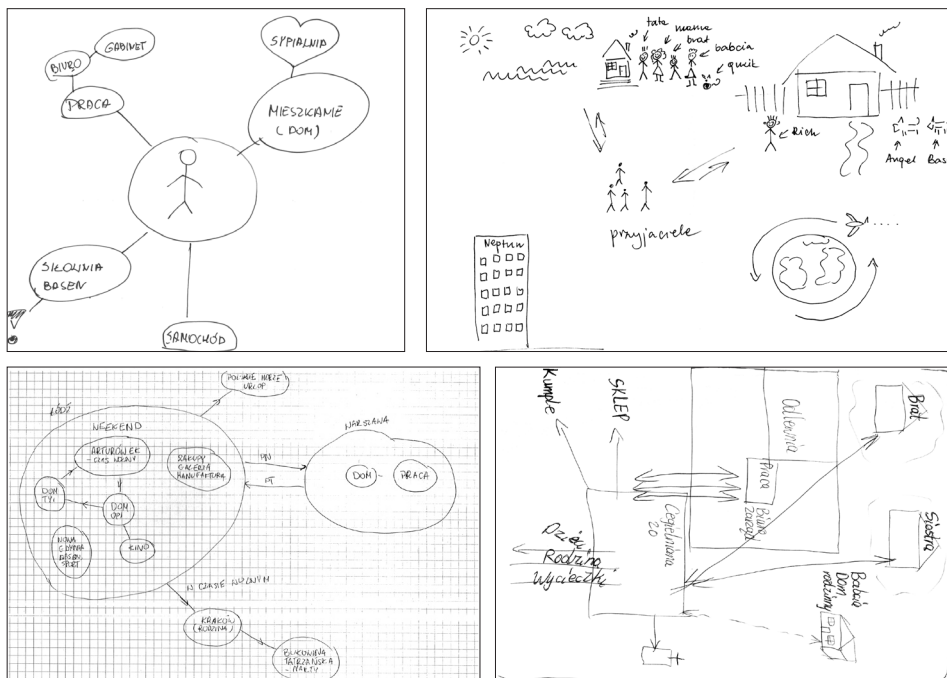
Jeżeli fotografia była wykonana lub dostarczona przez rozmówcę:

Z jakiego powodu badany zdecydował się właśnie to zdjęcie wykonać/użyczyć?

Komentarze do zdjęć również zostały poddane procedurom zgodnym z zaleceniami teorii ugruntowanej i stanowiły integralną część wywiadu swobodnego.

Z kolei projekcja (kreślenie map) służyła, przede wszystkim, jako „aktywator” narracji, sprzyjający holistycznemu myśleniu (aspekt Mitwelt i Umwelt) aktora o otaczającej go, doświadczanej i kreowanej przez niego i wobec niego przestrzeni. Stąd też, w przeciwieństwie do klasycznych badań określanym wspólnym mianownikiem *cognitive*

2 Rekonesans polegał na zwiedzaniu całości lub części organizacji. Zdjęcia były wykonywane tym miejscom, na które z jakiś powodów zwracał uwagę rozmówca-przewodnik. Badacz wykonywał fotografie także wtedy, gdy jakaś sytuacja, aranżacja przestrzenna lub artefakty pobudzały jego uwagę.

Rysunki 1-4. Przykładowe mapy wykonane przez uczestników badania

mental mapping, badacz nie postulował, by rysunki odzwierciedlały wyobrażenia na temat konkretnego obszaru (miasta, regionu, państwa), lecz by były odwzorowaniem przestrzennego uniwersum aktora w całej rozciągłości i złożoności. Prośba skierowana do rozmówców miała zatem następującą formę: „Proszę spróbować narysować »swój świat«, czyli te miejsca i przestrzenie, które są dla P. ważne i które odciskają piętno na P. życiu. Chodzi o swojego rodzaju mapę miejsca i przestrzeni, w której P. realizuje się zawodowo i pozazawodowo. Mogą to być proste i całkowicie amatorskie rysunki. Ważne, by znalazły się w nich te miejsca i przestrzenie, które mają istotne znaczenie dla P. działań w różnych sferach życia; sferze zawodowej i prywatnej”. W dalszej kolejności autor rysunku był zachęcany do opowiedzenia o tym, co on przedstawia. Czynność ta niejednokrotnie sprzyjała rozwinięciu opisu w dłuższą narrację.

Warto w tym miejscu podjąć dyskusję. Zważywszy na to, że część narracji okazała się problematyczna, co między innymi miało ten skutek, że badacz zdecydował się na zastosowanie dodatkowych technik, czy nie było błędem uczynienie wywiadu narracyjnego podstawowym narzędziem gromadzenia danych? Na pewnym etapie pracy terenowej pytanie to zaczęło być istotne. Po dłuższym namyśle, poprzedzonym wnikliwymi analizami zebranego już materiału, badacz doszedł do przekonania, że zdecydowanie nie był to błąd. Mimo wszystko, większość opowiedzianych historii miała walor autentyczności

i spontaniczności, a co ważniejsze rozmówcy zostali zobligowani do zrewidowania czy raczej sproblematyzowania swych uporządkowanych, wielokrotnie przy różnych okazjach powtarzanych i odpowiednio udramatyzowanych *curriculum vitae*³. Dobrą egzemplifikacją takiego „odświeżonego” spojrzenia na własną historię życia mogą być zdania wypowiedziane przez jednego z rozmówców: „Wie Pan, wielokrotnie myślałem o swojej karierze, ale nigdy w ten sposób. To było interesujące i zaskakujące”⁴. Warto przy tej okazji odnotować, że podstawowym założeniem w odniesieniu do relacjonowanych w wywiadzie historii jest istnienie „homologii między strukturą organizacji doświadczenia wydarzeń w życiu a strukturą autobiograficznej relacji” (Hermanns 1987, s. 49), dzięki czemu badacz jest w stanie zrekonstruować procesualny charakter (wraz z kolejnymi etapami) biografii aktora. „(W)skazana homologia [...] zachodzi wtedy, gdy mamy do czynienia ze spontanicznie wytworzoną (tj. nie przeciwiconą i nie zrutyinizowaną), wobec partnera interakcji, narracją” (Kaźmierska 1997, s. 39). Zebrane historie spełniały powyższy warunek.

Ważnym źródłem danych była również prowadzona na wszystkich etapach badania obserwacja jakościowa. Zapisane bezpośrednio po przeprowadzeniu wywiadu notatki terenowe były poddawane tym samym procedurom analitycznym (MTU), co informacje zdobywane w inny sposób. Obserwacje miały jednak pewien mankament; były stosunkowo fragmentaryczne (znacznie ograniczone w czasie i przestrzeni). W odróżnieniu bowiem od systematycznie prowadzonych etnograficznych obserwacji uczestniczących (por. Doktor 1964; Burrawoy 1979; Konecki 1992), badacz miał możliwość obcować z informatorami w ich miejscu pracy jedynie przez kilkadziesiąt minut lub najwyżej 2-3 godziny. Jeszcze krótsze były spotkania w miejscach poza firmą i w tym wypadku obserwator mógł skupić uwagę tylko na osobie rozmówcy. Badacz musiał więc przyjąć rolę „obserwatora jako uczestnika” (*observer-as-participant*) (Gold 1958), co wykluczało nawiązanie pogłębionej relacji z badanym oraz dostrzeżenie wszelkich szczegółów lub niuansów sytuacji. Jedynie w kilku przypadkach, czyli tych, gdy rozmówcami były osoby znajome, obserwator mógł liczyć na powtórne spotkanie. Opisana wyżej niedogodność w połączeniu z zainteresowaniem badacza przestrzennymi aspektami aranżacji występów, dokonywanymi w celu zarządzania wrażeniami odbiorców, miała skutek w postaci rozszerzenia analizy o dostępne w przestrzeni publicznej „wizytówki” ludzi biznesu. Chodzi mianowicie o wszelkiego rodzaju zdję-

3 Barbara Czarniawska w książce *Narrating the Organization* (1997) porusza zagadnienie „udramatyzowywania” swoich występów przez liderów organizacyjnych. Autorka zauważa, że w epoce postmodernizmu zanika funkcja kulis (w goffmanowskim znaczeniu – przyp. W.D.). W efekcie, poddawane permanentnej ocenie publicznej sceniczne występy liderów organizacyjnych mają na celu podtrzymywanie iluzji sprawowania przez nich kontroli nad biegiem wydarzeń.

4 Steinar Kvale wskazuje, że jednym z zasadniczych aspektów właściwie zrealizowanego wywiadu jakościowego jest tzw. przemiana: „W biegu wywiadu zdarzyć się może, że podmioty zmieniają swe opisy i ich sens. Podmioty mogą same odkrywać nowe aspekty tematu, który opisują, z nagłą dostrzegają relacje, których nie byli wcześniej świadomi” (2004, s. 45).

cia liderów organizacyjnych zamieszczane na stronach firmowych i w różnego typu dokumentach (np. rocznych raportach finansowych) czy folderach reklamowych. „Zatrzymane w kadrze” autoprezentacje ukazujące aktora i wykorzystywane przez niego artefakty (strój, rekwizyty, tło) analizowane były przy użyciu procedur tzw. wizualnej teorii ugruntowanej (WTU) (Konecki 2005; 2008; 2012; por. Dymarczyk 2012). Należy w tym miejscu dokonać istotnego rozróżnienia. Otóż część danych wizualnych było wykonanych w trakcie spotkań z badanymi (np. podczas zwiedzania firmy), ewentualnie przez nich użyczonych. W tych wypadkach stanowiły one pretekst do przeprowadzenia wspomnianego już wywiadu z użyciem fotografii. Natomiast gros zdjęć zostało zaczerpniętych ze wskazanych wyżej źródeł niepowiązanych z badaną grupą liderów biznesu. Nie mogły być zatem utożsamione z obrazami pozyskanymi *in situ*. Ich status był inny; zostały bowiem wykonane przez profesjonalistów; zazwyczaj zawodowych fotografów, specjalistów od PR i zarządzania wizerunkiem. Nie były więc koherentne z danymi wytwarzanymi przez samych aktorów. Analiza tych społecznych konstrukcji stanowiła swoisty suplement do głównej części pracy.

Podsumowanie

W tytule artykułu autor użył pojęcia „polifoniczność”. Można by je z powodzeniem zastąpić ugruntowanym w socjologii terminem „triangulacja”, w omawianym badaniu, w szczególności: triangulacji metodologicznej oraz w pewnym stopniu teoretycznej (Denzin 1978). Jednak pojęcie polifoniczności ma tutaj pewne uzasadnienie. Chodzi bowiem nie tylko o (szeroką, niezdeterminowaną i holistyczną) perspektywę badawczą, lecz także o podkreślenie perspektywy uczestników projektu. Trudność zadania „opowiadania o własnym uwikłaniu w przestrzeń”, jakiej doświadczyli narratorzy zaowocowała reakcją badacza w obszarze stosowanych metod i technik. To z kolei umożliwiło rozmówcom rozwinięcie repertuaru pojęć, asocjacji i odniesień pozwalających w nowy sposób postrzegać własne relacje z i wobec przestrzeni. Można mówić o wielogłosowości, czyli właśnie polifoniczności wypowiedzi. Tradycyjna narracja była bowiem uzupełniona refleksjami ożywianymi za sprawą wytwarzanych map przestrzennych i fotografii będących pretekstem do „nowego” spojrzenia na przestrzenne uniwersum.

LITERATURA

- BECKER H.S. (2009), *Outsiderzy. Szkice z socjologii dewiacji*, PWN, Warszawa.
- BRUNER J. (1986), *Actual Minds, Possible Worlds*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- (1987), *Life as a Narrative*, „Social Research”, No. 54(1): 11-32.
- BURAWOY M. (1979), *Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process Under Monopoly Capitalism*, University of Chicago Press, Chicago.

- CHASE S.E. (2009), Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów, [w:] *Metody badań jakościowych*, t. 2, red. N.K. Denzin, Y. Lincoln, PWN, Warszawa, 15-55.
- CLARKE A.E. (2005), *Situational Analysis: Grounded Theory after the Postmodern Turn*, Sage, Thousand Oaks, CA.
- COLLIER J. JR. (1957), *Photography in anthropology: a report on two experiments*, „*American Anthropologist*”, 59, 843-859.
- (1967), *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*, Holt, Rinehart and Winston, New York.
- CHARMAZ K. (2009a), *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, PWN, Warszawa.
- (2009b), *Teoria ugruntowana w XXI wieku. Zastosowanie w rozwijaniu badań nad sprawiedliwością społeczną*, [w:] *Metody badań jakościowych*, red. N.K. Denzin, Y. Lincoln, PWN, Warszawa.
- CZARNIAWSKA B. (1997), *Narrating the Organization: Dramas of Institutional Identity*, University of Chicago Press, Chicago.
- DENZIN N.K. (1978), *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*, Aldine, Chicago.
- DOKTÓR K. (1964), *Przedsiębiorstwo przemysłowe*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- DOWNS R.M., STEA D. (1977), *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*, Harper & Row, New York.
- DYMARCZYK W. (2008), *Temporalny wymiar karier menedżerskich*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice.
- (2011), *It Is Only 24 Hours a Day – Neutralizations Are Necessary. Temporal Dilemmas of Managers*, „*Polish Sociological Review*”, 1, 97-105.
- (2012), „Hej! Kto Polak na bagnety” kontra „Obronimy zdobycze Października”. Polskie i radzieckie plakaty wojenne – próba zrozumienia, [w:] *Socjologia wizualna w praktyce. Plakat jako narzędzie propagandy wojennej*, red. T. Ferenc, W. Dymarczyk, P. Chomczyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 19-54.
- (2013), *Gender Perspective and the Temporal Aspects in Managerial Careers: Male and Female Views of Time*, „*Polish Sociological Review*”, 2, 239-252.
- GLASER B.G. (1978), *Theoretical Sensitivity*, Sociology Press, San Francisco.
- (1998), *Doing Grounded Theory: Issues and Discussion*, Sociology Press, Mill Valley, CA.
- , STRAUSS A.L. (1967), *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Aldine, Chicago.
- GOLD R. (1958), *Roles in Sociological Field Observations*, „*Social Forces*”, 36, 217-223.
- GORZKO M. (2008), *Procedury i emergencja. O metodologii klasycznych odmian teorii ugruntowanej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- GOULD P.R., WHITE R. (1986), *Mental Maps*, 2nd ed., Allen & Unwin, Boston, London.
- HARPER D. (2002), *Talking about Pictures: a Case for Photo elicitation*, „*Visual Studies*”, 17, 1, 13-26.
- HERMANS H. (1987), *Narrative Interviews – A New Tool for Sociological Field Research*, [w:] *Approches to the Study of Face to Face Interaction*, red. Z. Bokszański, M. Czyżewski (Folia Sociologica, 13), 43-56.
- HERMANS H.J.M. (2002), *The Dialogical Self as a Society of Mind*, „*Theory & Psychology*”, 12 (2), 147-160.
- HUGHES E.C. (1958), *Men and Their Work*, The Free Press, Glencoe, Ill.
- KAŹMIERSKA K. (1996), *Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne*, [w:] *Biografia a tożsamość narodowa*, red. M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek (Folia Sociologica, 27), 179-195.

- KONECKI K.T. (1988), Praca w koncepcji socjologii interakcjonistycznej, „Studia Socjologiczne”, 1, 227-245.
- (2000), Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana, PWN, Warszawa.
- (2005), Wizualne wyobrażenia. Główne strategie badawcze w socjologii wizualnej a metodologia teorii ugruntowanej, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 1, 1, 42-56 [data pobrania 27.03.2014] http://przegladsocjologiijakosciowej.org/Volume1/PSJ_1_1_Konecki.pdf.
- (2008), Wizualna teoria ugruntowana. Rodziny kodowania wykorzystywane w analizie wizualnej, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 4, 3, 89-115 [data pobrania 24.03.2014] http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume8/PSJ_4_3_Konecki.pdf.
- (2012), Wizualna teoria ugruntowana. Podstawowe zasady i procedury, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, VIII, 1, 12-45 [data pobrania 24.03.2012] http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume18/PSJ_8_1_Konecki.pdf.
- KOSEŁA K. (1989), Wywiad z interpretacją fotogramów, [w:] Poza granicami socjologii ankietowej, red. A. Sułek, K. Nowak, A. Wyka, Wydawnictwo Instytutu Socjologii UW, Warszawa.
- KVALE S. (2004), InterViews. Wprowadzenie do jakościowego wywiadu badawczego, Trans-Humana, Białystok.
- LIBURA H. (1988), Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka, „Dokumentacja Geograficzna”, 1, IG i PZ PAN.
- LUCZYS P. (2009), Mapa jako narzędzie klasyfikacji danych w socjologii. Poza przestrzenną lokalizację wyobrażeń, „Rocznik Lubuski”, 35, 2, 27-69.
- LYNCH K.A. (1960), *The Image of the City*, MIT Press, Cambridge MA. London.
- MEIRA L., FERREIRA T. (2008), Narrative and Image: Metaphors of the Dialogical Self and the Problem of Spatiality, „International Journal for Dialogical Science”, 3, 1, 291-300.
- OLECHNICKI K. (2003), Antropologia obrazu. Fotografia jako metoda, przedmiot i medium nauk społecznych, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- ROKUSZEWSKA-PAWEŁEK A. (2002), Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków – analiza biograficzna, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- ROSENTHAL G. (2012), Badania biograficzne, [w:] Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów, red. K. Kaźmierska, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków, 279-307.
- SCHÜTZE F. (1983), Biographieforschung und narrative interview, „Neue Praxis”, 3, 283-293.
- (2012), Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne, [w:] Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów, red. K. Kaźmierska, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków, 141-278.
- STRAUSS A.L. (1987), *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge University Press, Cambridge.
- , CORBIN J. (1990), *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, 1st ed., Sage, Thousand Oaks.
- , — (1998) *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 2nd Ed., Sage, Thousand Oaks.

Waldemar Dymarczyk

ABOUT POLIPHONIC OF RESEARCH
ON CARRIER DIMENSIONS. A NATURAL HISTORY OF THE RESEARCH

Summary

This article is a result of the author's afterthought on the problems of possible methodological solutions connected with the examination of spatial dimension of careers of businessmen; managers and entrepreneurs. These afterthoughts were being born during a long, based on interpretative paradigm project of exploration nature. The presented theses in some parts have their source in the assumptions of the primary research, however the majority of ideas and recommendations referring to data gathering methods as well as methods of analysis were worked out during the fieldwork. In the context of the research of the spatial dimensions of careers, the author presents advantages and limitations of research techniques such as: narrative interview, deepen interview, interview based on photography, projecting techniques. The author recommends the application of these few techniques simultaneously, as complementary to one another.